

Recenzijos

Leonidas DONSKIS

Laisvas žmogus lietuvių kultūroje

Vytautas Kavolis. *Nepriklausomųjų kelias.*

Publicistikos straipsniai (1951–1965).

Sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė.

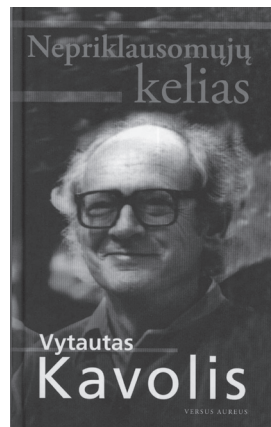
Vilnius: Versus aureus, 2006

Vytautas Kavolis Lietuvoje dar tik atrandamas. Nepaisant to, kad jis nuolat cituojamas ir referuojamas mūsų akademinėje spaudoje, tikrąjį Kavolio darbų mastą galima suvokti tik atlikus epistemines ir moralines jungtis tarp intelektualinių, kultūrinių ar net ideologinių kontekstų, kuriuose jo idėjos atsiveria išsamiau nei kuriame nors viename iš jų. Tad geriau iškart išsižadėti iliuzijos, kad tokį tyrinėtoją kaip Kavolis galima lengvai pasisavinti vien dėl jo lietuviškos tapatybės ir jautrumo. Vienais aspektais Kavolį gali atrasti JAV sociologai ir civilizacijų teoretikai, kitais – vakarų ar vidurio europiečiai. Savitą, nors ir, tiesą sakant, gerokai fragmentuotą, redukuotą ir prieštaringą Kavolio paveikslą Lietuvoje turime ir mes.

Pakanka paminėti detalę, kad į ispanų ir švedų kalbas išverstas (penktasis skyrius taip pat išverstas ir į vokiečių kalbą) Vytauto Kavolio veikalas *Artistic Expression: A Sociological Analysis* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1968), kaip teko tiesiogiai patirti šių eilučių autoriui, Švedijoje išugdė ištisą menotyrininkų generaciją ir buvo tapęs parankine jų knyga. Vakarų Europos sociologai Kavolį

žino visų pirma iš jo darbų apie postmodernią asmenybę ir tapatybės modelius, lenkų ir kitų Vidurio Europos sociologus, regis, daugiau domino Kavolio darbai iš socialinės patologijos ir blogio modelių analizės. JAV ir apskritai Šiaurės Amerikoje Kavolis žinomas pirmiausia kaip iškilus kultūros sociologas bei civilizacijų teoretikas.

Kuo Kavolis ypatingas mums Lietuvoje? Neabejoju, kad daugiausia į Kavolį mes kreipiamės vis dar ieškodami atsakymų į mus, pereinamojo laikotarpio ir didžiosios transformacijos visuomenę, kankinančius mūsų

egzistencijos bei tapatybės klausimus. Dar *Nužemintųjų generacijoje* paskelbęs, kad egzilis yra pati istorija ir kad jo generacija buvo blokšta į istoriją ir išmėginta jos (sykiu moderniosiose dilemose bei įtampose išmėgi-

nant ir lietuvių kultūrą), Kavolis savo idėjomis liberaliai mąstančiai, pasauliui atvirai lietuvių inteligentijos daliai yra tapęs maždaug tokiau pat teoriniu Ariadnės siūlu vėlyvosios modernybės idėjiniame ir socialiniame kultūriniame labirinte, koku daugeliui Vakarų Europos postmodernių intelektualų ir menininkų tapo Zygmuntas Baumanas. Beje, Baumanas žino Kavolio darbus ir vertina juos kaip unikalų Lietuvos ir apskritai Vidurio Europos sąmoningumo analizės šaltinį.

Nepriklausomųjų kelias šiuo požiūriu gali praversti mūsų moralinės vaizduotės, tapatybės ir sąmoningumo studijoms kaip joks kitas iki šiol išleistas Kavolio veikalas. Šią Kavolio ankstyvųjų publicistinių straipsnių rinktinę sudarę Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė surinko tekstus, kurie visų pirma leidžia atrasti publicistinį ir poleminių Kavolio talentą. Ir ne tik. Skaitydamas šią knygą negali atsistebėti Kavolio sociologinės minties ir moralinės vaizduotės žemėlapiu tikslumu – būdamas dar visiškai jaunas, nuo dvidešimties iki trisdešimt ketverių savo gyvenimo metų Kavolis užmetė kone visus savo esminius teorinius škieus, kurie vėliau buvo galingai išplėtoti teoriniuose jo veikaluose. Ten šie škieai buvo „apauginti“ tikslia ir gausia mokslinė dokumentacija, nuorodomis, šaltiniais ir teorinėmis hipotezėmis bei argumentacija, o čia jie dar metami kaip taiklios išvalgos, analitinės intuicijos, kurioms peno suteikia lietuvių (visų pirma paties Kavolio ir jo kartos) egzistencinė ir socialinė patirtis bei situacija XX a. pasaulyje.

Tad, kaip minėta, jaunojo Kavolio išvalgos leidžia mums teoriškai rekonstruoti jo kartos minties ir moralinės vaizduotės žemėlapi. Įdomu, kad anglų kalba parašyti Kavolio veikalai ir studijos visada pasižymėjo ypatingu minties kondensuotumu ir intensyvumu, kiekvienas jo sakinyus buvo sukonstruotas kaip griežtas teorinis teiginys, o „kvėptelėti“ ir į ne teorinės, o kasdienės patirties kalbą nors

trumpam pereiti Kavolis sau leisdavo tik išnašose, kupinose maksimumų ir trumpų aliuizijų į išėivijos tarpusavio idėjines kovas arba į tai, kas jam kėlė ypatingą nerimą Lietuvoje. O *Nepriklausomųjų kelias* atidengia visiškai kitą Kavolį – moralistą ir polemiką.

Beje, nemanau, kad vienam iš šios knygos sudarytojų ir įvadinio straipsnio autoriui Egidijui Aleksandravičiui vertėjo leisti į ilgą polemiką su vienu iš ideologinių Kavolio oponentų, kuris Kavolio darbuose išvelgia tik moralizavimą, o ne mokslą – su tokia oponento pažiūra į mokslą geriau XX a. antrosios pusės socialinę teoriją ir kritiką palikti ramybėje ir grįžti į sau mielą XIX a. pozityvistinę epistemą.

Nepriklausomųjų kelio tekstų kalba – aistringa, neretai kupina moralinio patoso, bet labai tiksli, kai tik autoriui prireikia ne įkvepiančios ir mobilizuojančios retorikos, o teorinio savo patirties išskleidimo. Prisipažinsiu, man pačiam bene nuostabiausia, kad šio rinkinio tekstai pagaliau leidžia suvokti, kiek daug Kavolio brandai davė jo lietuviška patirtis. Jei daug metų man atrodė, kad Kavolis visų pirma buvo genialus conceptualistas, iš masyvių savo teorinės minties konstrukcijų galėjęs išvesti ką tik nori lietuviškų studijų plotmėje (juk iš Kavolio modernizacijos teorijos ir civilizacijos teorijos darbų, kaip man atrodė, gimė ir jo lietuviškieji teoriniai veikalai, tokie kaip *Sąmoningumo trajektorijos* ir *Epochų signatūros*, lygiai kaip iš jo ypatingo domėjimosi psichoanalize gimė ankstyvoji jo studija apie Vincą Kudirką), dabar ši mano pozicija susvyravo.

Ar tik nebus taip, kad Kavolio svarstoma teorinė problematika (tiksliau tariant, jos pasirinkimas) pati buvo veikiamą jo lietuviškos patirties ir veiklos, o ne priešingai? Jei taip, man daug aiškesnė tampa Kavolio pastanga istorinėse ir politinėse lietuvių dramose išvelgti viso moderniojo pasaulio kontūrus. Tai ėjimas į universalią patirtį remiantis pirminiu savo socializacijos, išgy-

venimų, atminties ir sentimentų lauku, o ne kažkoks atsietas sužinojimas iš teorinių veikalų, kas vyksta moderniojoje visuomenėje ir jau po to sekantis atkaklus mėginimas atpažinti ten aprašytąsias gyvenimo formas ar jų vedinius savo paties aplinkoje. Tai ne kokia svetimų formų imitacija, o tikėjimas, kad tavo patirtis gali būti visuotinai reikšminga, jei tik išdrįsi būti laisvas.

Viename iš savo vėlesniųjų lietuviškų tekstų apie socialinius mokslus Kavolis yra įterpęs užuominą apie tai, kad socialiniuose moksluose paprastai pirmauja ne mažųjų, o didžiųjų šalių tyrinėtojai, nes jie dėl savo šalių politinio, ekonominio ir kultūrinio dominavimo pasaulyje atsiduria didžiosios sociokultūrinės kaitos tendencijų avangarde. Išimtis, anot jo, būtų nebent XVIII a. škotų mąstytojų darbai iš socialinės filosofijos ir XX a. šveicarų psichologų darbai.

Bet sykiu, pasak Kavolio (ir tai itin svarbus momentas), gali suvokti, kas vyksta pasaulyje ir iš savęs bei savo aplinkos, jei atsiduri didžiosios kaitos epicentruose. Tad Kavolis užsiminė apie tai, kad jo paties sociologinės įžvalgos galėjo atsirasti tik egzilyje. Todėl didžiausias nesusipratimas būtų į *Nepriklausomųjų kelių* įtrauktus publicistinius Kavolio tekstus atskirti nuo jo griežtų sociologinių studijų ir laikyti akademiškai mažiau vertinga medžiaga. Ši knyga nepaprastai efektyviai padeda braižyti Kavolio minčių žemėlapi.

Noriu iškart pastebėti, kad du dalykai šiame rinkinyje tiesiog stulbina. Pirmasis yra sunkiau išanalizuojamas, todėl jį galima tiesiog konstatuoti. Tai įspūdinga Kavolio teorinė ir apskritai intelektualinė branda, pasireiškusio tokioje ankstyvoje jaunystėje. Kai kurios jo puikios įžvalgos apie Lietuvos ateitį po totalitarizmo galėjo atkelti iš tuo metu rengtos (ar bent jau apmąstytos) jo daktaro disertacijos Harvardo universitete apie totalitarinės socializacijos nesėkmes Rytų Vokietijoje. Bet vėlgi – belieka tik galvoti, ar disertacija, pagrįsta kitos totalitarinės valsty-

bės analize, leido Kavoliui aptikti visuomenės suirimo grėsmę Lietuvoje ar, priešingai, mintys apie socialinę dezintegraciją ir žmogiškųjų ryšių trapumą jį paskatino imtis darbo apie Rytų Vokietiją. Kas ką susirado – disertacija patirtį ar patirtis disertacija?

Antrasis stulbinantis dalykas šioje knygoje – tai Kavolio įžvalgumas, leidęs jam ne šiaip sau pranašauti, o kone matematiškai tiksliai modeliuoti ir prognozuoti Lietuvos visuomenės būklę. Ko verta štai ši Kavolio analitinė įžvalga apie Lietuvos visuomenės būklę bei dinamiką atgavus nepriklausomybę:

Nepriklausomybę atgavus, būdingi Lietuvos visuomenės bruožai (šalia lietuvių skaičiaus sumažėjimo bei slavais ir mongolais atmiešimo) bus šie: visuomeninio audinio pairimas, įvairūs konfliktai bendruomenėje ir jaunosios kartos pakitimas komunistinės propagandos bei jai pasipriešinimo įtakoje.

Visuomeninis audinys ne tik bus sovietų išardytas ir pakeistas, bet išlaisvinimo bus dar syki, dabar jau sovietinis, išardytas. Po pirmojo, entuziazmo persunkto, bet chaotiško poišlaisvinimo laikotarpio visuomenės audinys ims iš naujo formuotis, ir maža ką mes čia galėsime nuo savęs pridurti. Bet nauji socialiniai susigrupavimai (kiekvienas pasisavinęs tam tikrą savo narių interesų ir jų asmenybių sritį) tegalės sudaryti bendruomenę tuomet, jei bus jungiami bendros vertybių sistemos (p. 27–28).

Čia pat Kavolis nuvainikuoja iliuziją, kad pakanka atstatyti tautiškumą, kad būtų galima atkurti totalitarinės tvarkos suardytą socialinį tinklą. Nenuostabu, kad jo dėmesys telkiasi visų pirma į jaunimą:

Jeigu okupacija ilgiau užtrukų, jinai galėtų paveikti jaunesnius lietuvius, kad pirmuoju momentu bendradarbiavimas darytųsi sunkus. Jis palengvėtų, jei vieni kitus ir jų patyrimus suprastume; jei suvoktume ideologinį universą, kurio ka-

tegorijomis formuojasi jų dvasinis pasaulis. Neužmirškime, jog vien tautiškas, kuris ilgiausia išliks mažiau paliestas sovietinio spaudimo, neužpildo viso dvasinio pasaulio. Įsisunkia jin ir kitos vertybės, neįgyjamos atsitiktinai per šeimą ir aplinką, o reikalingos diskusijų, literatūros ir pan. kultūrinių priemonių pagalbos; jos gi SSSR yra tik vienos krypties. Jos apspręs jaunimo vertybes ir tuo pačiu jų elgesį, apribodamos žinomų vertybių lauką net tada, kai joms bus moraliai pasipriešinta.

Pirmuoju momentu galime laukti nesupratimo, nesutarimų ir gausių priekaištų. Dvasiniai pasauliai, sustatyti komunistinėje sistemoje, gali pairti, ir šis pairimas pasireiškį įvairiomis formomis, jų tarpe (1) agresyvumu ir (2) abejingumu visuomeniniams reikalams. Tai pastebėta vad. Hitler-Jugend tarpe ir giminiška forma tremtinių jaunuomenėje. Šios dvasinis pasaulis todėl nėra tinkamai suvisuomenintas, kad formavosi nuolatinio socialinių ir kultūrinių formų griuvimo, kitimo ir visus pastovius dydžius nuvertinančios kovos atmosferoje. Jau vien dėlto galima laukti didžiausio dėmesio vertų socialinio elgesio problemų (tariamasis „paviršutiniškumas“ ir neatsparumas svetimoms įtakoms). Tinkamas jaunimo suvisuomeninimas yra viena iš aktualiausių krašto atstatymo užduočių, aktuali ji yra tremtyje, tačiau reto sistemingai suvokiama. Principų nušviestas bendradarbiavimas visuomeninėje plotmėje yra vienintelis kelias į karo ir tremties cinikos nuniokotų asmenybių atstatymą (p. 30–31).

Primenu, kad tai 1953 metais parašytas tekstas. Prie jo sunku ką nors bepridurti vertinant

netgi XXI a. pradžios Lietuvos visuomenės būklę. Knygoje esama ir daugiau socialinės analizės bei teorinės refleksijos šedevrų – ko verti vien jau Kavolio svarstymai apie liberalaus tikėjimo būtinybę XX a. žmogui (p. 36), doktrinieriškumą ir fanatizmą (p. 160–169), tolerancijos atmainas (p. 167–169).

Besidomintieji Santaros-Šviesos idėjinėmis ištakomis – tradicijos išmėginimu socialinės kritikos ugnimi ir moralinio individualisto abejone, etiniu revizionizmu, pasipriešinimu bet kokiai ideologinei ortodoksijai (net jeigu ideologija būtų sava), laisvų žmonių ieškojimu savo visuomenėje ir kultūroje, vakarieetiškos lietuviybės idėja, gyvosios lietuviybės paieškomis, laisvės ir moraliai atsakingo individualizmo griežtu atskyrimu nuo primityvaus privatizmo – šioje knygoje neabejotinai suras ištisą lietuviškojo liberalizmo ir moralinio nonkonformizmo idėjų archeologiją.

Tad pasaulį išvydo vertinga, tolesniems kavolistikos (jei tokį terminą jau galime paleisti į pasaulį) tyrimams ir apskritai lietuvių egzilio intelektualinės istorijos studijoms įkvepianti knyga. Ji dar kartą primena apie tai, kokių neįtikėtinų siužetų, biografijų bei diskursų kupina gali būti XX a. lietuviškųjų studijų sfera, kokia įdomi gali būti lietuviškųjų idėjinių kovų bei kontroversijų genealogija ir dinamika, ir, pagaliau, kokios vertingos, visam Baltijos studijų ir net Rytų bei Vidurio Europos studijų laukui svarbios yra laisvės, kitamanystės (disento), kultūrinio liberalizmo bei atviros tapatybės idėjos, atkeliaujančios iš lietuviškojo egzilio patirties.

Telieka tik padėkoti šios puikios knygos sudarytojams ir leidėjams, o pačiai knygai palinkėti susirasti savęs vertus skaitytojus.